

СКЛАДОВІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ ЧЕРЕЗ ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ

COMPONENT STRATEGIES OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FORENSIC EXPERTS THROUGH THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES

Угровецький О.П., д.ю.н., професор, заслужений юрист України,
головний науковий співробітник

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Петрова І.А., д.ю.н., професор,
головний науковий співробітник

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

У статті розглянуто компетенцію майбутніх судових експертів як комплекс особистісних і професійних ресурсів, що забезпечує в майбутньому можливість ефективного вирішення ним професійних завдань. Встановлено, що формування компетенції судових експертів, як фахівців, що надають публічні послуги вимагає розробки моделі, впровадження якої надасть можливість зробити процес професійної підготовки більш цілеспрямованим, ефективним, адекватним тим вимогам, що пред'являють до рівня кваліфікаційної підготовки сучасного судового експерта для ефективного забезпечення потреб правосуддя в Україні. Окреслено теоретичну модель формування компетенцій судового експерта, що має структурно-логічний характер, оскільки діяльність із формування компетенцій, що моделюються, здійснюється відповідно до цілей, завдань, підходів, компонентів і змісту професійної діяльності судового експерта. Встановлено, що професіоналізація реалізується як цілісний, безперервний процес, в основі якого закладено комплекс механізмів, які розвиваються та взаємодіють між собою, послідовно змінюючи один одного. Запропоновано видову характеристику компетентностей судового експерта базуючись на дослідженні питань компетентності та професіоналізму фахівців цієї сфери людської діяльності. На основі комплексного теоретико-методологічного та науково-практичного аналізу визначено пріоритетні напрями формування професійної компетенції судових експертів, зокрема, визначено сутнісні ознаки та складові професійної компетентності, а також; окреслено їхні компетентнісні ознаки. Крім того, було сформульовано сутнісні ознаки професійної компетентності судового експерта та доведено, що основними дієвими напрямками формування та підвищення рівня їх професійної компетентності слід вважати розроблення й обґрунтування нових критеріїв оцінювання якостей, результативності в сфері судово-експертної діяльності, стимулювання професійного зростання під час атестації та оцінювання, участі у відкритих конкурсах.

Ключові слова: професійна компетентність, рівень професійної компетентності, експертне забезпечення правосуддя, судова експертиза, судово-експертна діяльність, судовий експерт, стратегія, система, ефективність управління, мета, цілі та задачі.

The article examines the competence of future forensic experts as a complex of personal and professional resources, which ensures the possibility of effective solving of professional tasks by them in the future. It has been established that the formation of the competence of forensic experts as specialists who provide public services requires the development of a model, the implementation of which will provide an opportunity to make the process of professional training more targeted, effective, adequate to the requirements for the level of qualification of a modern forensic expert for effective provision needs of justice in Ukraine. A theoretical model of the formation of the forensic expert's competencies is outlined, which has a structural and logical character, since the activity of forming the modeled competencies is carried out in accordance with the goals, tasks, approaches, components and content of the forensic expert's professional activity. It was established that professionalization is implemented as a complete, continuous process, which is based on a set of mechanisms that develop and interact with each other, successively changing each other. A specific characteristic of the competences of a forensic expert is proposed based on the study of issues of competence and professionalism of specialists in this field of human activity. On the basis of a complex theoretical-methodological and scientific-practical analysis, the priority directions of the formation of the professional competence of judicial experts were determined, in particular, the essential signs and components of professional competence were determined, as well as; their competence characteristics are outlined. In addition, the essential signs of the professional competence of a forensic expert were formulated and it was proved that the main effective directions of forming and increasing the level of their professional competence should be considered the development and substantiation of new criteria for evaluating qualities, effectiveness in the field of forensic expert activity, stimulating professional growth during certification and assessment, participation in open competitions.

Key words: professional competence, level of professional competence, expert provision of justice, forensic examination, forensic expert activity, forensic expert, strategy, system, management efficiency, goal, goals and objectives.

Постановка проблеми. В умовах реформування судової системи в Україні експертне забезпечення правосуддя кваліфікованою, незалежною, об'єктивною експертизою на сьогодні є одним із питань, яке потребує не тільки одnorазового вирішення, але й подальшого розвитку та вдосконалення. В умовах впровадження різних реформ сьогодні формування компетентності майбутнього судового експерта на першому етапі відбувається в освітньому просторі закладів вищої освіти (далі – ЗВО), коли зміст освітнього процесу, а також структура й організація навчальної, виховної та науково-дослідної роботи має будуватись із урахуванням не тільки вимог суспільства, але й професії, соціальних, економічних, інформаційних, комунікативних і культурних особливостей сьогодення. У подальшому компетентність судового експерта формується на робо-

чому місці під час навчання, та виконання службових обов'язків.

Тому професійна компетентність судового експерта не втрачає своєї актуальності й сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню феномена професійної компетентності фахівців присвячували свої праці в різні часи різні вітчизняні та закордонні науковці, серед яких слід виокремити наукові праці Н. Бордовської, Р. Бояциса, Д. Мак Клеланда, А. Реана, А. Маркової, С. і Л. Спенсерів, С. Уиддет, О. Шіян та ін. Низка вчених визначає професійну компетентність лише через систему знань, умінь і навичок без урахування мотиваційно-потребової сфери особистості (О. Арцишевська, А. Вербіцький, Е. Зеєр, М. Кабардов, Н. Кузьміна та ін.) і вважає, що глибокі знання, вміння й навички за обраним

фахом є необхідним і головним компонентом професійної підготовки фахівця. Окремі із них визначають професійну компетентність крізь систему знань, умінь, навичок без урахування мотиваційної сфери особистості, вважаючи, що глибокі знання, вміння й навички за обраним фахом є необхідним і головним компонентом професійної підготовки фахівця. Наприклад, доводилось, що професійна компетентність є сукупністю професійних знань і умінь, а також способів виконання професійної діяльності. Інакше кажучи професійну компетентність державних службовців пропонували розглядати як сукупність ключових (універсальних), базових (загально-професійних) і спеціальних (професійно-профільних) компетенцій стосовно професійної діяльності. При цьому обґрунтовується доцільність використання у професійному навчанні державних службовців інноваційних мережевих освітніх технологій для підвищення рівня сформованості професійної компетентності майбутніх фахівців. [1, с. 32]. Підтримуючи їх позицію зазначимо, що мережеві освітні технології відкривають нові обрії для формування значних потенційних можливостей судових експертів, однак це питання залишилось поза увагою вчених.

Мета статті полягає в обґрунтуванні застосування теоретичних і методичних підходів у стратегії формування професійної компетентності судових експертів, які є працівниками державних спеціалізованих судово-експертних установ та окреслення методичних засад реалізації цих підходів.

Виклад основного матеріалу. Термін професійна компетентність висвітлено у сучасних довідкових джерелах. Так, в «Енциклопедії освіти» професійна компетентність подана як «інтегративна характеристика ділових і особистісних якостей фахівця, що відображає рівень знань, умінь, досвіду, достатніх для досягнення мети з певного виду професійної діяльності, а також моральну позицію фахівця» [2, с. 722]. Це джерело наводить трактування «компетентності» відносно професійної діяльності – «це сукупність знань і умінь необхідних фахівцю для здійснення ефективної професійної діяльності: вміння аналізувати і прогнозувати результати праці, використовувати сучасну інформацію щодо певної галузі виробництва» [2, с. 722].

В інших довідкових виданнях професійна компетентність пояснюється як «сукупність знань, умінь, необхідних для професійної діяльності, умінь аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію» [3, с. 78] або стверджується, що «зміст професійної компетентності – це знання предмету, методи його викладання, педагогіки та психології» [4, с. 32].

Із наведених тверджень можна побачити, що професійна компетентність формується поступово і залежить від багатьох особистісних рис людини, а враховуючи різноманітність судово-експертної діяльності складність її формування. Зауважимо, що професійні компетентності судового експерта формуються в освітньому процесі відповідно до специфіки й завдань спеціальності, яку здобуває особа в межах базової освіти та характеризується багатоконечною структурою, що включає на переконання вчених «знання, досвід застосування, ціннісні ставлення, регуляцію, готовність» [5].

Слід підтримати позицію Н. М. Болубаш стосовно складових професійної компетентності до яких віднесено компетенції, що дають можливість реалізувати її на практиці в процесі професійної діяльності [6], що особливо є важливим для судового експерта. Це обумовлюється тим, що під час проведення експертного дослідження експерт працює автономно – самостійно проводить дослідження та складає остаточний документ висновок. За таких умов здатність реалізувати свої знання, вміння, навички є досить важливим чинником його діяльності.

Листом Міністерства освіти та науки України «Комплекс нормативних документів для розроблення скла-

дових системи галузевих стандартів вищої освіти» від 31.07.2008 р. № 1/9-484 передбачено компетенції, якими має володіти випускник закладу вищої освіти, які об'єднано у групи: соціально-особистісні, загально-наукові, інструментальні та професійні компетенції, причому остання група містить дві складові (загально-професійні та спеціалізовано-професійні) [7].

Враховуючи, що формування професійної компетентності судового експерта процес тривалий підтримуємо позицію вчених, які стверджують, що від складається із трьох етапів [8]:

- формування особистісного стилю діяльності в результаті зміни системи виконання діяльності, її функцій та ієрархічної побудови;
- становлення професійного світогляду на основі зміни особистості;
- становлення професійної культури внаслідок зміни когнітивних, емоційних і практичних компонентів установки особи стосовно об'єкта діяльності, перетворення впливу на об'єкт у процесі взаємодії.

В умовах реформування судової системи судово-експертні діяльність є одним із основних компонентів ефективного забезпечення потреб судочинства кваліфікованою, незалежною, об'єктивною експертизою під час проведення якої експерт надає публічні послуги. З цієї точки зору основною метою судово-експертної діяльності, як публічної діяльності є створення зовнішнього й внутрішнього соціально-психологічного середовища, що сприяє успіху установи, забезпечує відповідну поведінку цього середовища відносно установи. Цим обумовлюється те, що публічна компетенція має стати невід'ємною складовою професійної компетентності судового експерта. За таких умов публічну компетенцію судового експерта можна розглядати як комплекс особистісних і професійних ресурсів, що забезпечить у майбутньому можливість ефективного вирішення фахівцем професійних завдань.

Формування публічної компетенції судового експерта потребує розроблення моделі, впровадження якої дасть змогу зробити процес професійної підготовки цілеспрямованішим, ефективнішим, адекватнішим щодо вимог, які пред'являються до рівня кваліфікаційної підготовки судового експерта незалежно від експертних спеціальностей. Дана теоретична модель формування професійної компетентності судового експерта має структурно-логічний характер, оскільки діяльність із формування компетенцій, що моделюються здійснюється відповідно до мети, завдань, підходів, компонентів і змісту професійної діяльності судового експерта.

Зміст моделі зумовлений теоретико-методологічними підходами до процесу формування кваліфікованого судового експерта, а саме:

- компетентнісним, що передбачає спрямованість освітнього процесу на досягнення інтегрованих результатів у навчанні, якими є загальні (базові, ключові – забезпечують наступність і послідовність навчання впродовж усього життя людини; вони поступово поглиблюються і збагачуються залежно від рівня освіти) і спеціальні (професійні, що пов'язані із спеціальністю, та фахові, що пов'язані із спеціалізацією) компетентності тих, хто навчається;
- особистісним, який складається з: концептуального уявлення про особистість; комплексної психодіагностики якостей особистості; концептуальної інтерпретації отримуваних при цьому даних; комплексу методів цілісного, всебічного розвитку якостей особистості; умов цілісної реалізації цих якостей у відповідних видах спільної діяльності та соціальної поведінки;
- системним, який диктує необхідність розгляду процесу формування основ компетенції судового експерта в системі становлення та розвитку його загальної професійної компетентності, що дає змогу не тільки говорити

про цілісність досліджуваного об'єкта, але й про взаємодію та динаміку його складових. Остання домінуюча модель системного підходу отримала назву експертного методу, який в межах системного підходу вичерпно використовував метод аналога чи прототипу;

– діяльнісним, що спрямовує освітній процес на розвиток ключових компетентностей і наскрізних умінь особистості для застосування теоретичних знань на практиці; формування здібностей до самоосвіти й командної роботи; успішну інтеграцію в соціум і професійну самореалізацію, що є важливим для роботи судового експерта самостійно (під час проведення первинних, додаткових та повторних експертиз) так і в команді (під час проведення комісійних та комплексних експертиз);

– ситуативним, який рекомендує використання можливостей прямого застосування науки до конкретних ситуацій і умов в організації проведення експертних досліджень, його можна розглядати як логічне продовження теорії систем. Центральним моментом ситуаційного підходу є ситуація, інакше кажучи, конкретний склад обставин, які в значній мірі впливають на процеси в даний момент; у процесі формування професійної компетентності озброєє судового експерта знаннями принципів групової та індивідуальної поведінки; системного аналізу; методів планування, контролю, оцінювання, стимулювання, а також можливістю вибору оптимальних для певної ситуації прийомів і типів поведінки;

– інтегративним, що надає можливість формувати нові знання, яким притаманні вищий рівень осмислення та динамічність застосування в нових ситуаціях; підвищення їх дієвості та системності; сприяння розширенню соціально-пізнавального досвіду, що призводить до формування активної особистості, яка готова до співробітництва і готова здійснювати професійну комунікацію [9, с. 11].

Поряд із наведеними вище теоретико-методологічними підходами у процесі проектування процесу формування компетенцій судового експерта застосовано низку загально-педагогічних та спеціальних принципів, серед яких:

- принцип інтегративності професійної діяльності, що моделюється у практику діяльності судового експерта;
- принцип активізації процесів самопізнання, самооцінки та самоуправління, що дозволяє судовому експерту постійно підвищувати свій кваліфікаційний рівень;
- принцип доцільності, який дозволяє судовому експерту зорієнтуватись у необхідності опанування тих чи інших знань пов'язаних з його експертною спеціальністю;
- принцип співтворчості є підґрунтям для наукових розробок із створення експертних методик;
- принцип поєднання індивідуальної та колективної діяльності у процесі проведення різних видів експертиз;
- принцип інновативності й інформатизації навчання.

Мету розробленої моделі формування компетенцій судового експерта можна з орієнтуванням на ефективне забезпечення потреб судочинства в Україні можна конкретизувати через такі завдання:

- формування теоретичної та практичної готовності судового експерта до вирішення професійних завдань із застосуванням PR-технологій;
- формування позитивного емоційно-ціннісного ставлення до комунікативної діяльності, що є складовою діяльності судового експерта, оскільки він надає публічні послуги;
- розвиток спеціальних умінь і навичок необхідних для досягнення експертом якісних результатів у професійній діяльності під час опанування нового устаткування та обладнання;
- формування рефлексивних та оціночних умінь осмислення власного рівня професійної компетентності.

Зазначимо, що процес формування професійної компетентності судового експерта слід розглядати як цілісну

систему, що складається із взаємопов'язаних компонентів: мотиваційно-цілевих; змістовно-діяльнісних; оціночно-результативний. Не можна також нехтувати тим, що внутрішні зв'язки між елементами цієї системи та зовнішні зв'язки цієї системи з іншими системами є різними й мають взаємний характер.

Говорячи про професіоналізм найчастіше мають на увазі інтегральну характеристику людини, яка проявляється не тільки у професійній діяльності, але й у її поведінці та спілкуванні. З цього приводу науковці наголошували, що «професіоналізм це не тільки досягнення фахівцем високих показників праці, але й особливості її професійної мотивації, професійного мислення, система її устремлень, ціннісних орієнтацій і самого сенсу праці – того, що складає професійна самосвідомість» [10].

Вважаємо за доцільне виокремити етапи підготовки судових експертів, що тяжіють до сфери застосування інформаційно-комунікативних технологій [11], які мають застосовуватись не тільки у сфері підготовки судових експертів, але й у всій сфері судово-експертної діяльності в цілому, а саме:

- впровадження уніфікованих процедур оцінювання кваліфікаційних навичок судових експертів з різних експертних спеціальностей у сфері застосування сучасних інформаційних технологій;
- створення та розвиток інфраструктури центрів із підготовки та підвищення кваліфікації судових експертів;
- розроблення та фінансування не тільки програм навчання для різних спеціальностей судових експертів, але й підготовки необхідних для цього методичних матеріалів;
- інформування судових експертів про передовий досвід та інновації у сфері судово-експертної діяльності;
- створення системи мотивації, заохочення та регламентації процесів застосування судовими експертами інформаційних технологій тощо.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи результати дослідження можемо зазначити, що професійна компетентність судових експертів, як фахівців, що надають публічні послуги із експертного забезпечення правосуддя України може мати такі сутнісні ознаки:

- поглиблене знання предмета щодо його застосування у сфері судово-експертної діяльності з метою ефективного експертного забезпечення правосуддя в Україні;
- сукупність професійних знань, умінь, навичок, особистісних якостей та професійної культури особи, яка працює в судово-експертних установах, що відповідає завданням і функціям судово-експертної діяльності та є достатньою для успішного здійснення професійних обов'язків щодо прийняття стратегічних значущих рішень, пов'язаних із вирішенням завдань конкретного судового провадження; є важливим компонентом підсистеми професіоналізму діяльності судового експерта.

Основними дієвими напрямками формування та підвищення рівня професійної компетентності судових експертів можна вважати розроблення й обґрунтування нових критеріїв оцінювання якостей, результативності в сфері судово-експертної діяльності, стимулювання професійного зростання в процесі щорічного оцінювання, участі у відкритих конкурсах. Ухвалення системи підбору судово-експертних кадрів, головними пріоритетами якої має стати професійна компетентність персоналу в цій сфері діяльності.

Встановлено, що за допомогою обов'язкової професійної підготовки, надбання нових знань і вмінь, удосконалення вже набутих навичок, судовий експерт як високо кваліфікований фахівець буде в змозі обґрунтовано передбачати і прогнозувати свою діяльність, пов'язану з процесами експертного дослідження як фахівців надаючи публічні послуги, приймати зважені рішення під час проведення судових експертиз, які сприятимуть подальшому розвитку судової системи у суспільстві та запобігатимуть політико-економічній кризі у країні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болюбаш Н.М. Формування професійної компетентності державних службовців у вищих навчальних закладах. *Наукові праці. Державне управління*. Вип. 182. Т. 194. 2012. С. 31–35.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В.Г. Кремень. Київ. Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
3. Гончаренко С. Г., Ничкало Н. Г. Професійна освіта: Словник : навч. посіб. Київ. Вища шк. 2000. 380 с.
4. Зязюн І. А., Крамущенко І. Ф., Кривонос І. Ф. Педагогічна майстерність : підручник Київ. Вища шк., 2004. 286 с.
5. Волик В. Компетентності державних службовців України: наукові підходи до класифікації. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2012. № 3 (14). С. 205–214.
6. Болюбаш Н.М. Формування професійної компетентності державних службовців у вищих навчальних закладах. *Наукові праці. Державне управління*. Вип. 182. Т. 194. 2012. С. 31–35.
7. Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти / Лист Міністерства освіти і науки України від 31.07.2008 № 1/9-484 головам робочих груп МОН України з розроблення галузевих стандартів вищої освіти та головам науково-методичних комісій МОН України. URL: <http://pravo.levonevsky.org/bazaua09/pismo/sbor02/text02339/index.htm> (дата звернення 27.11.2023)
8. Бондар С. Компетентність особистості – інтегрований компонент навчальних досягнень учнів. *Біологія і хімія в школі*. 2003. № 2. С. 8–9.
9. Ларіонова Н. Б., Стрельцова Н. М. Інтегративний підхід : актуальність, сутність, особливості впровадження: навч.-метод. посібн. Харків. «Друкарня Мадрид», 2018. 76 с.
10. Морозова Т. Ю. Аналіз дефініцій компетентнісного підходу щодо освіти. *Освіта Донбасу*. 2005. № 3. С. 5–11.
11. Волик В. Компетентності державних службовців України: наукові підходи до класифікації. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2012. № 3 (14). С. 205–214.